

УДК 32:303.4

Політична культура як об'єкт дослідження в умовах національного відродження

Олег Рудакевич,

доктор політичних наук,

доцент кафедри філософії та політології

Тернопільського національного економічного університету

Розкрито теоретико-методологічні ідеї українських науковців 90-х рр. XX ст. щодо стану пострадянської політичної культури та її трансформації в умовах національного відродження.

Ключові слова: політична культура суспільства, національна політична культура, національне відродження, українізація політичної культури.

Theoretical and methodological ideas about the state of the post-soviet political culture and its transformation in conditions of national revival of the Ukrainian scientists of 20s century 90s are revealed.

Key words: political culture of society, national political culture, national revival, Ukrainization of political culture.

Раскрыто теоретико-методологические идеи украинских исследователей 90-х годов XX ст. относительно состояния постсоветской политической культуры и ее трансформации в условиях национального возрождения.

Ключевые слова: политическая культура общества, национальная политическая культура, национальное возрождение, украинизация политической культуры.

Ставши незалежно державою, Україна окреслила свої не тільки геополітичні, а й культурні кордони. В їх межах відбуваються певні політико-культурні процеси, які більш чи менш об'єктивно відображаються в науковій літературі. Протиставляючи себе комуністичному режимові, політиком суверенної держави задекларував курс на демократизацію суспільного та державного життя. У зв'язку з цим в полі зору опинилися напрацювання класиків політичної культурології Г. Алмонда та С. Верби в дослідженні так званої „громадянської культури”, як адекватної, на їх погляд, сучасним уявленням про права і свободи громадянина та засадам демократичного режиму [14].

Однак пострадянське суспільство мало також успішно пройти процес відродження української нації та формування української національної

держави. Для цього політична культура повинна була набути й національних рис, поєднавши цінності демократії із національною ідеєю, національними політичними традиціями та ідеалами.

Прийнявши до уваги той факт, що в продовж перших років незалежності України вітчизняні науковці досліджували проблемами національного відродження, що певним чином виявлялось і в осмисленні трансформації політичної культури, автор ставить за *мету* дослідити теоретико-методологічні ідеї українських науковців 90-х рр. XX ст., які стосуються стану та перспектив утвердження національного характеру вітчизняної політичної культури.

Ще до проголошення незалежності України – наприкінці 1990 р. – за ініціативою лабораторії української культури Спілки письменників України та за підтримки Республіканської асоціації українознавців відбулася конференція „Політична культура українців” яка, як писала газета „Літературна Україна”, була „чи не першою спробою поглянути на політику через призму культури” [13]. Феномен політичної культури трактувався учасниками форуму як поєднання політики і культури, при цьому підкреслювалось, що саме культура визначає (повинна визначати) характер політики. Це підкреслювали і І. Дзюба, відкриваючи конференцію, і головний доповідач І. Кравченко, і такі учасники наукового заходу, як В. Лісовий, Є. Сверстюк, В. Жмир, К. Шудря та ін. І. Кравченко, зокрема підкреслив: „Якщо ми насправді хочемо демократії, зосередженої на людині, то повинні врешті-решт визнати, що пріоритетом пріоритетів мусить стати культура. Хто може це заперечити, як і те, що саме з національної культури має випливати національна державна політика й постійно коригуватися культурою. Інакше це не політика, а сліпе і згубне для народу свавілля механічної влади” [13]. Уряд Української Народної Республіки, зауважив також І. Кравченко, що складався переважно з діячів культури, ніс своєму народові демократію за формулою: соціальна справедливість плюс національна культура.

Для розуміння політико-культурного стану пострадянських суспільств істотне значення має сутнісна характеристика політичної системи радянського суспільства та з'ясування динаміки її основних складових після розпаду СРСР. Ці питання ґрунтовно розглянув М. Молчанов у статті „Політична культура України: радянська чи пострадянська?” (1995 р.). Дослідник зробив висновок, що роки сталінської сваволі привели до утвердження особливого типу тоталітаризму та політичної культури – радянського режиму та „кримінальної субкультури”, яка стала домінуючою. „Після двох років ГУЛАГу, – пише він, – субкультура „зеків” поширилася на всю країну – від хулігансько-босяцького „елементу” до найвищих кіл правлячої партії” [6, с. 61]. Культура сталінської „зони” пережила не лише хрущовську „відлигу”, а й демократичну революцію 1989–1991 рр. і подовжує функціонувати, хоч і у видозміненій формі, в суверенній Україні. Для пояснення „живучості” тоталітарної культури

дослідник звернув увагу на те, що „політичний комплекс суспільства” завжди включає три елементи: політичний режим, політичну організацію та політичну культуру. Найбільш гнучким, мобільним елементом цієї тріади є режим; політична організація змінюється поволі, а політична культура може зберігатися без змін тривалий час, навіть тоді, коли всі інші компоненти політичного комплексу пішли в небуття [6, с. 64]. Сучасна політична ситуація в Україні, загальнокультурний рівень та морально-психологічний стан правлячого угруповання є яскравим підтвердженням все ще функціонуючої радянської політичної культури. Для переходу до дійсно демократичних засад потрібне не одне покоління українців, і то за сприятливих умов.

М. Молчанов вважає за можливе зосередити увагу в своєму дослідженні на тому, що є „спільним для культури різних регіонів і різних прошарків українського народу”, і відзначити особливості сучасного етапу його розвитку – „етапу пострадянського, або перехідного від тоталітаризму до демократії” [6, с. 60]. Спільними, очевидно, можуть бути не лише принципи й норми політичного режиму, а й інші елементи політичної культури, в тому числі національні ідеї, ідеали, символи, міфи, настрої і почуття.

Акцент на демократизації пострадянської політичної культури як першочерговому завданню робили й інші вітчизняні науковці. Так, у статті Є. Головаха та В. Пухляка „Політична соціалізація в посткомуністичній Україні” стверджується, що „життєвою необхідністю є створення соціальної інфраструктури політичної соціалізації особистості, формування громадянської свідомості і демократичної політичної культури”. І далі: „Система цінностей, норм і стереотипів, що дісталася Україні у спадок від комуністичного тоталітаризму колишнього СРСР, має бути замінена на систему демократичних норм і цінностей [2, с. 26–27].

Серед засад політичної соціалізації в пострадянській Україні дослідники називають пропаганду „національної і соціально-класової толерантності” та „створення іміджу української держави як спільного дому для всіх, хто в ньому живе” [2, с. 29]. Водночас Є. Головаха та В. Пухляк характеризують принцип національного відродження як консервативний і неспроможний забезпечити суспільний прогрес. „Спроби ідеологів національного відродження, – пишуть вони, – сформувати за допомогою бюрократичних інстанцій і державних засобів масової інформації нову інфраструктуру національно-державної ідеології зависають у повітрі через архаїчність самого принципу її створення – принципу „відродження”, оскільки його реалізація, на відміну від принципів оновлення й розвитку, означає для сучасної цивілізованої людини повернення до архаїчних цінностей і стереотипів національного ізоляціонізму та хуторянської психології” [2, с. 27].

Справді, сучасній людині не потрібне таке „відродження”, що веде українське індустріальне суспільство у минулі віки чи ізолює його від світу. Але без національної культури з її серцевиною – національною

ідеєю – не може сформуватися й функціонувати сучасна цивілізована національна держава.

Аналізуючи народ як суб'єкт політичного процесу та специфічні риси його політичної культури в сучасній Україні в колективній монографії „Політична культура сучасного українського суспільства (політичні цінності та орієнтації головних суб'єктів історичного процесу” (1997 р.), Є. Головаха розрізняє поняття „політична культура українського народу” та „політична культура народу України”. Перше поняття передбачає у ролі творця і носія політичної культури українську етнічну націю, а друге – всіх громадян української держави (держави Україна). Політична культура народу, підкреслює науковець, – „є найбільш стабільним феноменом політичного життя того чи того етносу, незалежно від того, чи існує етнос як нація, що має розгорнуті форми соціально-економічної та політичної організації, або як населення регіону, що існує у межах держави, створеної іншим етносом” [12, с. 32]. Під політичною культурою народу, на думку дослідника, слід розуміти сталі у межах певного історичного періоду форми політичної самосвідомості та поведінки, притаманні головним соціальним групам і базисному типу особистості народу.

Характеризуючи інваріанти „політичної культури народу України”, дослідник звернувся до з'ясування інтересу громадян до політики, їх залучення до політичних процесів, оцінки політичної компетентності та ефективності, з'ясування політико-ідеологічних уподобань населення тощо [12, с. 33–34], які є традиційними для політичної соціології другої половини ХХ століття і які дозволяють ідентифікувати основні типологічні ознаки політичної культури – її парохіальний, підданський, активістський чи змішаний характер. Але ці політичні орієнтації не можуть охарактеризувати політичну культуру як національну, її сформованість та специфіку.

„Національний фактор в політичній культурі” розглядає С. Сочинська в колективній праці одеських науковців „Політична культура: теорія та методика формування” (1993 р.). На думку авторки, для того, щоб з'ясувати дію національного чинника в політичній культурі, необхідно проаналізувати вплив національного характеру на політичні процеси [8, с. 53–65]. При цьому дослідження національного характеру має враховувати діалектику загальнолюдського та специфічного в соціокультурній сфері народу. С. Сочинська наголошує на недопустимості абсолютизації національних мотивів у політичній культурі, адже це детермінуватиме націоналізм, який може завдати шкоди народу, і закликає основну увагу приділяти наднаціональній основі політичної культури. Такий підхід засвідчує прихильність дослідниці до універсалізму в трактуванні культури та зведення національного лише до форми культурних явищ, а не до їх змісту, що культивувалося в радянському суспільствознавстві.

До теми „Політична культура” в контексті сучасного українського відродження одним з перших звернувся також філософ В. Лісовий. У статті

„Політична культура. Політична культура українців” (її перший варіант надруковано в журналі „Розбудова держави” у 1993 р. (№ 3)) дослідник дає характеристику політичної культури українців як етнічної нації і розкриває передумови формування на її основі української національної держави [5, с. 116–136]. На думку В. Лісового, головною умовою формування модерної української спільноти є відродження української етнічної нації (насамперед її самосвідомості), яка в минулому зазнала значної руйнації та русифікації і нині перебуває в загрозовому „незавершеному стані” [5, с. 132]. З цього, зокрема, випливає, що саме на основі політичної культури української етнічної нації, її базових духовних та політичних цінностей має формуватися політична культура модерної української нації, що об’єднає всіх громадян держави.

Дослідник сформулював та реалізував методологічні засади теоретичного аналізу „політичної культури українців”. Це, зокрема, забезпечення історичного підходу до дослідження політико-культурного феномена, що розкриє процес становлення політичної культури нації і охарактеризує її як „спадщину”; оцінка цієї „спадщини” з погляду сучасних ціннісних критеріїв – її позитивні та негативні набутки; з’ясування сучасного стану політичної культури українців: „які політичні ідеали вони прагнуть здійснити, які способи поведінки демонструють, які політичні установи будують”; яке призначення в політичному житті позасвідомих чинників етнокультурного походження чи тоталітарного минулого; яка роль у становленні нової політичної реальності раціонального чинника [5, с. 124–125].

Відомий вітчизняний фахівець із питань політичної культури В. Ребкало вважає за доцільне використання понять „національна політична культура” та „національно-політична культура”. Ці терміни зустрічаються в колективній монографії „Політична культура сучасної молоді” (1996), підготовленої ним спільно з В. Бебиком та М. Головатим [1, с. 22–24]. Науковець звертає увагу на те, що політична культура – це продукт тривалого історичного розвитку і визріває він на основі загальної культури народу. У цьому процесі ключову роль відіграє становлення національної самосвідомості, адже „національна самосвідомість виступає творцем ціннісних орієнтацій народу” [1, с. 23]. Однак дослідник застерігає від „роздмухування тільки національного, поки воно не утвердилося в свідомості як державно-національне в духовній і державно-правовій сферах, тобто не стане природним та об’єктивно необхідним”. Тому необхідно розширювати культурно-політичний простір у країні за рахунок вирішення соціально-економічних та духовних проблем, „бо всяка гіперболізація національної ідеї без відповідного змісту може тільки завадити суверенному розвитку національної держави” [1, с. 13].

Важливо зазначити, що В. Ребкало звертає увагу на відмінності в змісті та структурі політичної культури особи і групи, з одного боку, та суспільства – з іншого. Він вважає, що, коли на рівні індивідуальному та

груповому „політична культура виступає як єдність культури мислення, свідомості й поведінки”, то „на рівні суспільному (соцієтальному), вона повинна бути доповнена новим інтегральним елементом, таким як культура функціонування політичної системи й інституційних структур, що входять до її складу” [1, с. 39–40]. Однак, на нашу думку, зведення загальносоціумної (загальнонаціональної) політичної культури, її „інтегральних складових” лише до культури функціонування політичних інститутів та політичної системи загалом залишає поза увагою інші соцієтальні форми політичної культури: архетипи політичної ментальності, національні політичні цінності, національні міфи, стереотипи та символи, національну ідею, національні ідеали тощо.

Ряд публікацій, присвячених питанням політичної культури України, належить Л. Нагорній. У монографії „Політична культура українського народу: історична ретроспектива та сучасні реалії” (1998 р.) науковець зазначає, що „в руслі американської традиції аналізу ідентичностей і політичної культури” простежується історія вітчизняної політичної культури від Київської Русі до суверенної України середини 90-х рр. ХХ ст. Однак як базову категорію політико-культурного аналізу вона використовує „політичну культуру українського народу”. „Україна, – зазначає Л. Нагорна, – поки що не має ідеалу, що ґрунтувався б на спільному консенсусі і інтегрував її громадян у єдину національно-державну спільність” [7, с. 156]. Водночас вона висловила думку про те, що „подолати інерцію ідеократичного мислення можна не на шляхах сакралізації якоїсь, нехай і вартісної ідеї, а на шляхах пошуку механізмів самоорганізації суспільства, активізації політичної участі як єдино надійного засобу протистояння негативним суспільним процесам” [7, с. 260].

Визнаючи, що „об'єктивно існує проблема „українізації” політичної культури” [7, с. 262], Л. Нагорна наголошує, що нинішній Україні „конче потрібна власна теорія політичної нації”, яка була б опрацьована „в національно-територіальному, національно-державному та національно-етнічному аспектах” [7, с. 261]. Із сказаного можна зробити висновок, що для осмислення вітчизняної політичної культури важливою є точка зору на модель модерної української нації для того, щоб визначити бажаний зміст її політичної культури, а отже, і сенс її „українізації”.

Слід погодитися з В. Григор'євим, який, розглядаючи стан і перспективи дослідження вітчизняної політичної культури, зазначає, що саме „... неупереджене виявлення найглибших засад української політичної культури, її основних формоутворень, визначення її місця серед інших подібних феноменів сьогодні можна віднести до фундаментальних проблем національно-культурного самоствердження... Розв'язання такого завдання об'єктивно висуває на перший план ряд суто методологічних проблем, поза осмисленням яких проста політична номінація та перелік втрачають сенс” [3, с. 37]. На думку дослідника, „...кристалізація

спрямовуючих національної політичної культури” має відбуватися на засадах національної ідеї, яка виступає ядром будь-якої національної культури [3, с. 39].

Академік І. Курас звернув увагу на необхідність дослідження такої важливої складової політичної культури нації, як її етнополітична культура. Введення в науковий обіг нового поняття („етнополітична культура”) науковець пояснює тим, що „...на рубежі тисячоліть як і в усьому світі, так і в Україні спостерігається певна девальвація традиційних методів дослідження політичних культур; натомість посилюється науковий інтерес до проблем ідентичності і мультикультуралізму”. „На думку багатьох учених країн Заходу, – продовжує І. Курас, – політико-культурні теорії „спіткнулися” саме об проблему виділення із загальної політичної культури певних субкультур” [4, с. 592].

Ряд проблем формування модерної політичної культури в Україні автор статті дослідив у своїх публікаціях 90-х рр. минулого століття (статті „Політична культура України: руйнація та шляхи відродження” (1995 р.) [9], „Політико-культурна українізація як суспільний феномен та наукове поняття” (1996 р.) [10], „Теоретико-методологічні засади дослідження і трансформації політичної культури посткомуністичного суспільства” (1996 р.) [12, с. 137–142]; брошура „Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури) (1998 р.) [11]; авторські розділи в колективній монографії „Політична культура сучасного українського суспільства (політичні цінності та орієнтації головних суб’єктів історичного процесу)” (1997 р.) [12, с. 15–20; 35–39; 127–135]). В цих та інших публікаціях зроблено висновки про те, що українська національна політична культура в умовах несuverенного існування народу зазнала істотної руйнації та вимагає відродження і модернізації; основними шляхами формування її модерного та адекватного сучасному статусу суверенної держави змісту є українізація, суверенізація та демократизація пострадянської політичної культури [12, с. 127–135].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що впродовж першого десятиліття незалежності України дослідники політичної культури основну увагу зосередили на проблемах її демократизації і значно менше уваги приділяли націоналізації (українізації) політичної культури, що вимагало розробки теоретико-методологічних засад на основі творчого поєднання теорії політичної культури та теорії нації. В науковій літературі існували такі дослідницькі позиції щодо поняття „національна політична культура”: свідоме використання поняття „національна політична культура” та його тлумачення як такого, що характеризує один із основних різновидів політичної культури, виокремлених за її суб’єктом і носієм; постановка питання лише про національний аспект політичної культури суспільства, що характеризує її специфіку швидше як форму, а не глибинний зміст; фактичне ототожнення поняття „національна політична культура” з термінами „політична культура народу”, „політична культура

суспільства” чи „політична культура держави (країни)”; невикористання поняття „національна політична культура” через певні причини (дотримання традиції радянського суспільствознавства уникати епітетів „національний”, „національне” тощо до політичних явищ і процесів, наукова необґрунтованість поняття, відсутність відповідного поняття у зарубіжній літературі чи його маловживаність, несформованість модерної української нації, фрагментарність політико-культурного простору тощо); використання поняття „етнополітична культура”, яке може розглядатись як важлива складова національної політичної культури. Певними перешкодами на шляху дослідження національної політичної культури в Україні були відсутність ясності щодо моделі та стратегії формування модерної української нації та традиційне для радянського суспільствознавства дистанціювання від дослідження гострих національних проблем, яке продовжує проявлятися і в умовах суверенної держави.

Крім категоризації національної політичної культури, актуальними завданнями залишалася розробка методології дослідження та формування цього типу політичної культури, вивчення та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду національного відродження спільнот, які втратили свій суверенний статус. Хоч ряд зазначених проблем знайшли певне опрацювання у наступні роки, все ж дослідження національної політичної культури в Україні залишається актуальним завданням політичної науки.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Політична культура сучасної молоді / В. М. Бєбик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. – К. : Вид-во „А. Л. Д.”, 1996. – 112 с.
2. **Головаха Є.** Політична соціалізація в посткомуністичній Україні / Є. Головаха, В. Пухляк // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 26–29.
3. **Григор'єв В.** Вітчизняна політична культура в контексті теоретичного пошуку / В. Григор'єв // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 37–39.
4. **Курас І. Ф.** Етнополітика: історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас. – К. : ІПіЕНД, 1999. – 656 с.
5. **Лісовий В. С.** Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
6. **Молчанов М.** Політична культура України: радянська чи пострадянська? / М. Молчанов // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 59–69.
7. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К. : Стилос, 1998. – 278 с.
8. Политическая культура: теория и методика формирования / под общ. ред. А. П. Чередниченко, Г. В. Ангелова, Л. Л. Блохиной. – Киев – Одесса : ОТИПП им. М. В. Ломоносова, 1993. – 189 с.
9. **Рудакевич О.** Політична культура України: руйнація та шляхи

відродження / О. Рудакевич // Розбудова держави. – 1995. – № 1. – С. 16–19.

10. **Рудакевич О.** Політико-культурна українізація як суспільний феномен та наукове поняття / О. Рудакевич // Розбудова держави. – 1996. – № 11 (Спец. вип.). – С. 60–62.

11. **Рудакевич О. М.** Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури) / О. М. Рудакевич, М. С. Гукор. – Київ–Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 54 с.

12. Політична культура і політичні партії України. Аналітичні розробки і пропозиції наукових та практичних працівників / кер. авт. кол. А. І. Комарова, О. М. Рудакевич. – К. : НДІ „Проблеми людини”, 1997. – Т. 6. – 597 с.

13. У якому освітленні побачимо правду // Літературна Україна. – 1991. – 14 лютого. – С. 6.

14. **Almond G. A.** The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 375 p.